

EDICE LIMES

Gilles Deleuze
Logika
smyslu

NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

LOGIKA SMYSLU

Gilles Deleuze

Recenzoval: prof. PhDr. Martin Procházka

Z francouzského originálu *Logique du sens* vydaného roku 1969 nakladatelstvím Les Éditions de Minuit přeložil a doslov napsal Miroslav Petříček.

Přílohu *Michel Tournier a svět bez druhého*, převzatou z M. Tournier: Pátek aneb Lúno Pacifiku (Pavel Mervart 2006), přeložil Michal Pacvoň.

**INSTITUT
FRANÇAIS**
PRAGUE

Tato kniha vychází za pomoci Programu na podporu publikační činnosti F. X. Šalda Francouzského institutu v Praze.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide à la publication F. X. Šalda, a bénéficié du soutien de l'Institut français de Prague.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Redakce Renata Čámská
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Univerzita Karlova, 2013
© 1969 by Les Editions de Minuit
Translation © Miroslav Petříček, 2013
Translation Appendix 4 © Michal Pacvoň, 2013
Epilogue © Miroslav Petříček, 2013

ISBN 978-80-246-2235-4
ISBN 978-80-246-4430-1 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

PŘEDMLUVA: Od Lewise Carrola ke stoikům	7
1. O čistém dění	9
2. O povrchových účincích	13
3. O větě	21
4. O dualitách	33
5. O smyslu	39
6. O serializaci	47
7. O esoterických slovech	53
8. O struktuře	59
9. O problematických věcech	63
10. O ideální hře	69
11. O ne-smyslu	77
12. O paradoxu	85
13. O schizofrenikovi a dívce	93
14. O dvojí kauzalitě	105
15. O singularitách	111
16. O statické ontologické genezi	121
17. O logické statické genezi	131
18. O třech obrazech filosofie	139
19. O humoru	145

20. O morálním problému u stoiků	153
21. O události	159
22. O porcelánu a vulkánu	165
23. O Aiónu	175
24. O komunikaci událostí	183
25. O univocitě	191
26. O řeči	195
27. O oralitě	199
28. O sexualitě	209
29. O dobrých úmyslech, které jsou nutně trestány	217
30. O fantasmatu	225
31. O myšlení	233
32. O různých druzích řad	239
33. O Alenčiných dobrodružstvích	249
34. O primárním řádu a sekundární organizaci	255

PŘÍLOHY

PŘÍLOHA PRVNÍ: Simulakrum a antická filosofie	267
I. Platón a simulakrum	267
II. Lucretius a simulakrum	279
PŘÍLOHA DRUHÁ: Fantazma a moderní literatura	295
III. Klossowski neboli tělo-řeč	295
IV. Michel Tournier a svět bez druhého	316
V. Zola a prasklina	335

DOSLOV: Gilles Deleuze: filosofie ve jménu života (<i>Miroslav Petříček</i>)	349
---	-----

PŘEDMLUVA

Od Lewis Carrola ke stoikům

Dílo Lewis Carrola splňuje všechny podmínky nezbytné k tomu, aby se dnešnímu čtenáři líbilo: zahrnuje knihy pro děti, a zvláště pro malá děvčátka; nádherně neobvyklá a tajuplná slova; kódovací a dekodovací mřížky; kresby i fotografie; hluboký psychoanalytický obsah, příkladný logický a lingvistický formalismus. Avšak vedle této bezprostřední líbivosti je v něm i cosi jiného, totiž hra smyslu a nesmyslu, chaos-kosmos. Protože však svazky řeči a nevědomí byly již uzavřeny dávno a byly již oslaveny tolika různými způsoby, je třeba v díle Lewis Carrola zkoumat přesnou povahu tohoto snoubení: co všechno tento sňatek váže dohromady a čeho je u něho a díky němu oslavou.

Předložíme řady paradoxů, jež tvoří teorii smyslu. To, že tato teorie je od paradoxů neoddělitelná, lze vysvětlit snadno: smysl je neexistující entita a velmi zvláštními způsoby se vztahuje k ne-smyslu. Privilegované místo Lewis Carrola je dáno tím, že podnikl první velké zkoumání paradoxů smyslu, že je předvedl jako první, a to tak, že je buď shrnul anebo obnovil, buď vytvořil anebo upravil. Privilegované místo stoiků je dáno tím, že podnítli nový obraz filosofa, protože se odvrátili od předsokratiků, sokratismu i platonismu; a právě tento nový obraz je spjat s paradoxní konstitucí teorie smyslu. Každé řadě tedy odpovídají určité figury, které jsou nejen historické, nýbrž právě

tak i topické a logické. A jakoby na jednoduchém povrchu odkazují jisté body té či oné figury v dané řadě k jiným bodům nějaké jiné figury. Takto se vynořuje množina konstelací-problémů podle příslušných hodů kostkou, příběhy a místa, komplexní místa, „zamotaný příběh“ – tato kniha je pokusem o logický a psychologický román.

Formou přílohy připojujeme pět již publikovaných statí. Přejímáme je s úpravami, avšak jejich téma nic nemění, pouze rozvíjí ty body, které jsou v předchozích řadách pouze zběžně naznačeny (v poznámce vždy odkazujeme k příslušnému místu). Připojeny jsou následující statí: 1. „Převrátit platonismus“, *Revue de métaphysique et de morale*, 1967; 2. „Lucretius a naturalismus“, *Etudes philosophiques*, 1961; 3. „Klossowski a tělo-řeč“, *Critique*, 1965; 4. „Teorie druhého“ (Michel Tournier), *Critique*, 1967; „Úvod k Zolovu románu Člověk bestie“, *Cercle précieux du livre*, 1967. Náš dík patří vydavatelům, kteří k přetištění uvedených statí dali svůj souhlas.

O čistém dění

V *Alence v říši divů* stejně jako v *Alence v kraji za zrcadlem* jde o kategorii velmi zvláštních věcí: o události, čisté události. Když říkám „Alenka roste“, znamená to, že se stává větší, než byla. Ale díky tomu se stává i stále menší, než je teď. Sice není větší a menší současně, avšak ve stejném čase se stává. Teď je větší, předtím byla menší. Člověk se stává větším, než byl, a stává se menším, než bude. Toto je tedy simultaneita stávání, dění, jemuž je vlastní, že uniká z přítomnosti. A protože dění uniká z přítomnosti, nedovoluje oddělování či rozlišování „předtím“ a „potom“, minulosti a budoucnosti. Patří k podstatě dění, že postupuje a míří oběma směry současně: Alenka neroste, aniž by se scvrkávala, a naopak. Zdravý rozum (*bon sens*) tvrdí, že všechno má určitý směr a smysl; naproti tomu je tvrzení současnosti obou směrů, obojího smyslu paradoxní.

Platón nás nabádá, abychom odlišovali dvě dimenze: 1. dimenzi věcí omezených a měřitelných, pevně určených kvalit, jež mohou být buď setrvalé, nebo přechodné, avšak vždy předpokládají cosi jako zastavení: spočinutí, zajištění přítomnosti, určení subjektů – a subjekt je v každém okamžiku tak a tak velký a tak a tak malý; 2. čisté stávání, bezměrné šílení, které se nikdy nezastaví, které postupuje dvěma směry současně, vždy uniká z přítomnosti, takže minulost a budoucnost v něm spadají v jedno – stejně jako více a méně, příliš a nikoli dosti

v simultaneitě vzpurné látky („již by nebylo ‚teplejší‘ ani ‚studenější‘, kdyby to nabylo určité kvality; neboť stavy ‚teplejší‘ a právě tak ‚studenější‘ stále postupují a netrvají v klidu, ale určitá kvalita stanula a zastavila se ve svém postupu“); „to, co je podle svého vzniku mladší, stává se starším proti tomu, co vzniklo dříve a je starší, ale nelze říkat, že někdy je starší, nýbrž neustále se stává starším, než je ono; jednomu totiž přibývá mládí, druhému pak stáří. A naopak zase to, co je starší, zrovna tak se stává mladším, nežli je to, co je mladší. Neboť tím, že obě ty věci jdou opačným směrem proti sobě, stávají se vespolek opakem, totiž mladší se stává starším proti staršímu a starší mladším proti mladšímu; ale stát se opakem by nemohly. Neboť kdyby se staly, už by se nestávaly, nýbrž by byly.“¹

S platónskou dualitou se setkáváme znovu. Avšak teď to již není dualita smyslového a inteligibilního, ideje a hmoty, ideje a těla, nýbrž je to dualita hlubší, skrytější, uvězněná ve smyslových a materiálních tělech samých, zasutá dualita toho, co působení ideje přijímá, a toho, co tomuto působení uniká. Nikoli rozdíl modelu a kopie, nýbrž rozlišení kopií a simulaker. Látkou simulaker je čisté bezmezné dění, pokud uniká působení ideje, pokud popírá současně *jak* model, *tak* kopii. Měřené věci jsou pod idejemi; není však pod věcmi samými ještě onen bláznivý živel, který je podkládá, subsistuje pod nimi vně řádu prosazovanému idejemi a přijímaného věcmi? I Platón si tu a tam klade otázku, není-li toto čisté dění ve zvláštním vztahu k řeči: to se zdá být jedním z hlavních smyslů dialogu *Kratylos*. Bylo by možné, že by tento vztah měl podstatný význam pro řeč, představíme-li si například „proud“ slov, vzrušenou promluvu, která neustále sklouzává po tom, k čemu odkazuje, aniž je kdy schopna se zastavit? A nemohly by existovat dvě řeči a dva druhy „jmen“, jedna vyznačující zastavení a spočinutí, shrnující působení ideje, a druhá vyjadřující divoké pohyby a stávání?²

Paradox tohoto čistého dění s jeho schopností unikat z přítomnosti, je paradox nekonečné identity: nekonečné identity současnosti obou směrů, budoucnosti a minulosti, včerejšího a zítřejšího dne, více a méně, příliš a nikoli dosti, aktivního a pasivního, příčiny a účinku.

¹ Platón, *Filébos* 24 d; *Parmenidés*, 154–155n. (čes. překl. František Novotný, *Platónovy spisy* sv. II, překlad mírně upraven).

² Platón, *Kratylos*, 437 a násl. K předchozímu srv. Přílohu I.

Řeč stanoví hranice (například okamžik, v němž již začíná „příliš“), avšak řeč rovněž tyto hranice přesahuje a navrácí je do nekonečné ekvivalence bezmezného dění („spálíš /se/, když držíš moc dlouho v ruce žhavý pohrabáč... obyčejně /ti/ teče krev, když se hodně hluboko řízneš nožem“³). Odtud ona převrácení, z nichž sestávají Alenčina dobrodružství. Převrácení růstu a zmenšování: „nahoru, nebo dolů“⁴, ptá se Alenka a cítí, že je to vždy oběma směry současně, třebaže tentokrát zůstává díky optické iluzi vše při starém. Převrácení včerejška a dneška, přičemž přítomnost vždy uniká: „marmeláda zítra a marmeláda včera – ale žádná marmeláda dnes“⁵. Převrácení více a méně: pět nocí je pětkrát teplejší než jedna jediná, „ale podle toho pravidla také pětkrát studenější“⁶. Aktivního a pasivního: „Rády kočky netopýry?“ je právě tak dobré jako „Rádi kočky netopýři?“⁷ Příčiny a účinku: být potrestán ještě předtím, než se člověk provinil, plakat dřív, než se popíchá, podávat jídlo dřív, než se rozdělí.

Všechna tato převrácení, jak se jeví v nekonečné identitě, mají stále stejný důsledek: popření osobní identity Alenky, ztrátu vlastního jména. Ztráta vlastního jména se opakuje během všech Alenčiných dobrodružství. Neboť vlastní či singulární jméno je garantováno setrvalostí vědění. Toto vědění je vtěleno do obecných jmen, která označují zastavení a spočinutí, do substantiv a adjektiv, s nimiž je vlastní jméno v konstantním vztahu. Osobní já tedy potřebuje boha a svět vůbec. Jakmile ale substantiva a adjektiva začnou splývat, jakmile jsou jména zastavení a spočinutí stržena slovesy čistého dění a sklouzávají

³ Lewis Carroll je citován podle těchto vydání: Lewis Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland, Through the Looking-Glass. The Annotated Alice. The Definitive Edition, Introduction and Notes* by Martin Gardner. W. W. Norton & Company. London and New York (AA); Lewis Carroll, *Complete Works*, Vintage Books, A Division of Random House, New York; reprint of the 1936 edition published by Modern Library, New York (*The Complete Works of Lewis Carroll*) (S). České překlady: Lewis Carroll, *Alenčina dobrodružství v zemi divů*, přel. Jaroslav Čisář, AURORA 1999 (ADD); Lewis Carroll, *Alenka v kraji divů a za zrcadlem*, přel. Aloys a Hana Skoumalovi, Levné knihy 2007 (AKD, AZZ); Lewis Carroll, *Sylvie a Bruno*, přel. Markéta Cukrová, TRIGON 1996 (SB); Lewis Carroll, *Zamotaný příběh*, přel. Luboš Pick, Dokořán 2009 (ZP).

AKD, 14; „A red-hot poker will burn you if you hold it too long; and ... if you cut your finger very deeply with with a knife, it usually bleeds.“

⁴ AKD, 14; „which way, which way?“

⁵ AZZ, 110; „jam tomorrow and jam yesterday, but never jam *to-day*“.

⁶ AZZ, 147; „but they must be five times as cold for the same reason“.

⁷ AKD, 12; „Do cats eat bats?... Do bats eat cats?“

do řeči událostí, ztrácí se všechna identita já, světa i boha. Je to zkouška vědění a recitace, v níž slova chodí napříč svedena slovesy, a v této zkoušce Alenka přichází o identitu. Jako by se události těšily ze své neskutečnosti, jež se skrze řeč sděluje vědění a osobám. Neboť osobní nejistota není pochybnost vnější vzhledem k tomu, co se přihází, nýbrž objektivní struktura události samé, pokud probíhá oběma směry současně a dělí subjekt tohoto dvojího směřování. Paradox je v první řadě to, co ničí dobrý smysl zdravého rozumu jakožto smysl jediný, a za druhé to, co ničí obecný rozum (*sensus communis*), jenž spočívá v připisování neměnných identit.

O povrchových účincích

Stoikové rozlišovali dva druhy věcí:

1. Tělesa s jejich napětími, fyzickými kvalitami, vztahy, jednáními a snášením a odpovídající „stavy věcí“. Tyto stavy věcí, jednání a snášení, jsou určeny smíšením mezi tělesy. A konečně existuje i jednota všech těles, což je prvotní oheň, do něhož se navracejí a z něhož se v souladu se svým napětím rozvíjejí. Jediným časem těles a stavů věcí je přítomnost. Neboť živá přítomnost je časové rozpětí, které patří k jednání, které vyjadřuje a měří jednání toho, kdo jedná, a snášení toho, kdo jednání snáší. A tak jako existuje vzájemná jednota těles, jednota aktivního a pasivního principu, tak existuje i kosmická přítomnost zahrnující celé universum: pouze tělesa existují v prostoru a pouze přítomnost je v čase. Mezi tělesy nejsou příčiny a účinky: všechna tělesa jsou příčiny, příčiny pro sebe navzájem a ve vztahu k sobě navzájem. Vzájemná jednota příčin se v rozpětí kosmické přítomnosti nazývá osud.
2. Všechna tělesa jsou si navzájem a ve vztahu k sobě příčinami, avšak čeho jsou příčinami? Jsou příčinou jistých věcí docela jiné povahy. Tyto *účinky* nejsou tělesa, nýbrž přísně vzato „netělesné věci“. Nejsou to fyzické vlastnosti a kvality, nýbrž logické či dialektické atributy. Nejsou to věci ani stavy věcí, nýbrž události. Nelze říci, že existují, nýbrž že subsistují či insistují, neboť mají

ono minimum bytí, jež přísluší tomu, co není věc, neexistující entita. Nejsou to substantiva či adjektiva, nýbrž slovesa. Ani *agens*, ani *patiens*, nýbrž výsledky jednání a snášení, *impassibilia* – neochvějné výsledky. Nikoli živé přítomnosti, nýbrž infinitivy: bezmezný Aión, dění, jež se donekonečna dělí do minulosti a budoucnosti, unikajíc stále z přítomnosti. Čas je tedy třeba chápat nadvakrát, dvěma komplementárními způsoby, jež se navzájem vylučují: celý jako živou přítomnost v tělesech, která jednají a jednání snášejí, a současně celý jako nekonečně dělitelný do budoucnosti-minulosti v netělesných účincích, které vyplývají z těles, jejich jednání a jejich snášení. Pouze přítomnost existuje v čase, shrnuje minulost a budoucnost a pohlcuje je; avšak minulost a budoucnost insistentně v čase a donekonečna dělí každou přítomnost. Nikoli tedy tři po sobě následující dimenze, nýbrž dvojí čtení času v simultaneitě.

Velmi výstižně to popisuje Emile Bréhier ve své rekonstrukci stoického myšlení: „Jakmile skalpel řeže kůži, pak první těleso nevyvolává na druhém nějakou novou vlastnost, nýbrž nový atribut „být řezán“. Atribut neoznačuje žádnou reálnou *kvalitu* ..., naopak se vždy vyjadřuje slovesem, což znamená, že to není žádné jsoucné, nýbrž způsob bytí ... Tento způsob bytí se nalézá jakoby na mezi, na povrchu jsoucné a nemůže změnit jeho přirozenost: není vlastně ani aktivní, ani pasivní, protože pasivita by předpokládala nějakou tělesnou přirozenost, která snáší jednání. Je to prostě a jednoduše výsledek, účinek, který nelze řadit mezi jsoucné ... (Stoikové) na rozdíl od celé předchozí tradice (rozlišovali) radikálně dvě roviny bytí: na jedné straně hluboké a reálné bytí, sílu; na druhé rovinu faktů, odehrávajících se na povrchu bytí a tvořících nekonečnou mnohost netělesných jsoucné.“¹

Co náleží tělesům podstatněji a intimněji než události, jako je růst, scvrkávání, bytí řezaným? A co míní stoikové, když proti hutnosti těles kladou ony netělesné události, jež by se měly odehrávat pouze na povrchu jako pára nad loukou (a méně než pára, neboť i pára je těleso)? V tělese, v hloubce těles jsou směsi: jedno těleso prostupuje jiným a koexistuje s ním všemi svými částmi jako kapka vína v moři anebo oheň v železu. Jedno těleso se odděluje od jiného jako tekutina

¹ Emile Bréhier, *La Théorie des incorporels dans l'ancien stoïcisme*, Vrin 1928. s. 11–13.

od nádoby. Směsi obecně určují kvantitativní a kvalitativní stavy věcí: dimenze celého souboru – rudost ohně anebo zeleň stromu. Docela jiného druhu je to, co míníme, když říkáme „růst“, „zmenšovat se“, „červenat“, „zelenat“, „řezat“, „být řezán“ atd.: to již nejsou stavy věcí anebo směsi v tělesech, nýbrž netělesné události na povrchu, které vyplývají z těchto směsí. *Strom se zelená...*² Génus filosofie se měří především novým uspořádáním jsoucen a pojmů. Stoikové vidí a vedou hranici tam, kde ji předtím nikdo neviděl; v tomto smyslu reorganizují veškerou reflexi.

Především se zabývají zcela novým rozhraněním kauzálního vztahu. Rozčleňují tento vztah, třebaže na každé z jeho stran znovu vznikají jednoty. Příčiny odkazují k příčinám a postulují vzájemný vztah mezi příčinami (osud). Účinky odkazují k účinkům a postulují určité vazby mezi účinky. Nikoli však ve stejném způsobu: netělesné účinky nikdy nejsou příčinami ve vztahu k jiným příčinám, nýbrž jsou to pouze „kvazi-příčiny“, a to podle zákonitostí, které patrně v každém případě vyjadřují relativní jednotu neboli směs těles, na nichž závisejí jako na svých reálných příčinách. Takto je dvěma komplementárními způsoby zachována svoboda: jednu uvnitř osudu jako vazba příčin, podruhé v exterioritě událostí jako vazbě účinků. Právě proto však stoikové mohou klást proti sobě osud a nutnost.³ Epikurejci rozhraníčují kauzalitu jinak, a to tak, že zakládá rovněž i svobodu: podržují homogenitu příčiny a účinku, ale dělí kauzalitu podle řad atomů, jejichž vzájemnou nezávislost zaručuje *clinamen* – zde není osud bez nutnosti, nýbrž kauzalita bez osudu.⁴ V obou případech je prvním krokem rozložení kauzálního vztahu, a nikoli rozlišování typů kauzality, jak je tomu u Aristotela a jak tomu ještě bude

² Srv. Bréhierův komentář k tomuto příkladu, str. 20.

³ K rozlišení reálných vnitřních příčin a příčin vnějších, které vstupují do omezených vztahů „confatalita“, srv. Cicero, *De fato*, 9, 13, 15 a 16.

⁴ Představa epikurejců o události je dosti blízká představě stoiků: Epikúros, list *Hérodotovi*, 39–40, 68–73; a Lucretius, I, 449 a n.. Lucretius analyzuje událost: „Tyndareova dcera je unesena“. Klade do protikladu *eventa* (otročtví-svoboda, chudoba-bohatství, válka-smír) a *coniuncta* (reálné kvality neoddělitelné od těles). Nezdá se, že události jsou zcela netělesné, nicméně Lucretius je předvádí jako cosi, co neexistuje samo ze sebe, co je neochvějně, jako čisté výsledky pohybu hmoty, jednání a snášení těles. Epikurejci však podle všeho tuto teorii události nerozvíjeli; možná proto, že ji přizpůsobovali požadavkům homogenní kauzality a protože chtěli, aby byla závislá na jejich vlastním pojetí *simulakra*. Srv. Příloha II.

i u Kanta. A toto rozkládání nás vždy vede k řeči, a to jak k *deklinaci* příčin, tak, jak ještě uvidíme, k existenci *konjugace* účinků.

Tato nová dualita mezi věcmi či stavy věcí a účinky neboli netělesnými událostmi vede k převratu ve filosofii. Například u Aristotela se všechny kategorie vypovídají vzhledem k bytí; rozdíl prochází v bytí mezi substancí jako prvním smyslem a ostatními kategoriemi, jež jsou k němu ve vztahu akcidentů. Pro stoiky naopak jsou stavy věcí, kvantita a kvalita (či tělesa) právě tak bytím jako substance; jsou součástí substance a jako takové jsou v protikladu k *vnějšímu bytí*, jež tvoří dimenzi netělesného jako neexistující entity. Nejvyšším termínem není tedy bytí, nýbrž něco, *aliquid*, pod které spadá bytí i nebytí, to, co existuje, i to, co insistuje.⁵ Stoikové však nadto vykonávají první velký krok k převrácení platonismu, a to k převrácení radikálnímu. Jestliže totiž tělesa spolu se svými stavy, kvalitami a kvantitami všechna získávají rysy substance a příčiny, pak rysy ideje se naopak ocitají na druhé straně, na straně vnějšího neochvějného, sterilního a neúčinného bytí na povrchu věcí: *vše ideální, netělesné může být pouze „účinkem“*.

Důsledek tohoto převrácení je nesmírně důležitý. U Platóna probíhal v hloubce věcí, v hloubce země temný svár mezi tím, co se podrobuje působení ideje, a tím, co se tomuto působení vymyká (kopie a simulakra). Echo tohoto sváru se ozývá v Sókratově otázce: existuje tedy idea všeho, dokonce i chlupu, špíny a bláta, anebo existuje cosi, co stále a důrazně ideji uniká? U Platóna však toto cosi nikdy nebylo dost zasuté, potlačené a vypuzené do hloubky těla a pohřbené v oceánu. *Ted' ale všechno vystupuje na povrch*. A způsobil to právě zásah stoiků: bezmezné se vrací. Šílené, bezmezné dění není již základ, který hrozí, vystupuje na povrch věcí a stává se neochvějným. Nejde již o simulakra, která se vymaňují ze základu a všude se ukrádají, nýbrž o účinky, jež se manifestují a působí na jejich místě. Účinky ve smyslu kauzálním, ale rovněž optické, znělé účinky řeči – ještě méně, anebo spíše ještě více, protože nejsou ničím materiálním, a přece jsou celou ideou. ... To, co se vymykalo ideji, netělesná hranice, vystoupilo na povrch a nyní představuje veškerou možnou *idealitu*, zbavenou veškeré možné kauzální i duchovní účinnosti. Stoikové objevili povrchové účinky. Simulakra již nejsou podzemními rebely, prosazují se svými účinky

⁵ Srv. Plótinus, VI, I, 25: výklad stoických kategorií (a Bréhier, str. 43).

(to, co bychom mohli nezávisle na terminologii stoiků nazvat „fantasmata“). Nejzasutější se stalo nejvíce zjevným a všechny staré paradoxy dění se v nové mladosti mění do nové podoby – do podoby transmutace.

Bezmezná dění se stává ideální, netělesnou událostí samou, a to se všemi převraceními budoucnosti a minulosti, aktivního a pasivního, příčiny a účinku, jež jsou mu vlastní. Budoucnost a minulost, více a méně, příliš a nikoli dosti: neboť nekonečně dělitelná událost je vždy *obojí pospolu*, věčně je tím, co se právě stalo, a tím, co se právě stane, nikdy však tím, co se děje (řezat příliš hluboko a ne dosti hluboko). Je aktivitou i pasivitou: neboť událost, která je neochvějná, obojí směřuje, poněvadž *není ani jedním, ani druhým*, nýbrž jejich společným výsledkem (řezat-být řezán). Příčina je účinek: neboť události, které *nikdy nejsou ničím než účinky*, nabývají funkce kvazi-příčin či vstupují do vztahů kvazi-kauzality, které se mohou vždy převrátit (zranění-jizva).

Stoikové milují a vynalézají paradoxy. Stačí si znovu přečíst pár stránek Diogena Laertského, který podává obdivuhodný portrét Chrysippův. Je ale možné, že stoikové užívali paradoxy zcela novým způsobem: jako nástroj analýzy řeči a současně i jako nástroj syntézy událostí. Právě *dialektika* je pro ně věda o netělesných událostech, jak je vyjadřují věty, a o vazbách mezi událostmi, jak je vyjadřují vztahy mezi větami. Dialektika je především umění *konjugace* (srov. *confatalia* neboli řada na sobě navzájem závislých událostí). Je však úkolem řeči stanovit hranice a překračovat ustavené hranice: obsahuje tedy termíny, které neustále mění svou extenzi a umožňují obracení vazby v uvažované řadě (například příliš a nikoli dosti, mnoho a málo). Událost je koextenzivní s děním a dění samo je koextenzivní s řečí; paradox je tedy podstatně „sorites“, to jest řada tázacích vět, jež postupuje ve shodě s děním postupným přidáváním a odebráním. Vše se přitom odehrává na hranici mezi větami a věcmi. Chrysippos učí: „Když něco říkáš, prochází to ústy; říkáš *vůz*, tedy vůz prochází ústy.“ To je způsob užívání paradoxu, s nímž se můžeme setkat pouze v zenovém buddhismu anebo v anglickém či americkém *non-sensu*. Na jedné straně je to nejhlubší to bezprostřední; na druhé straně je to bezprostřední v řeči. Paradox se jeví jako odnímání hloubky, zarovnáání událostí na povrchu a rozestírání řeči po této hranici. Na rozdíl od staré ironie, umění

hloubky a výšky je tento humor uměním povrchu. Už sofisté a cynikové přeměnili humor na filosofickou zbraň proti sókratovské ironii, avšak u stoiků humor získává vlastní dialektiku, svůj dialektický princip a své přirozené místo, svůj čistý filosofický pojem.

Tuto metodu, kterou zavedli stoikové, uskutečňuje svým způsobem Lewis Carroll. Anebo ji svým způsobem přejímá. V celém svém díle zkoumá události v jejich rozdílů od jsoucen, věcí a stavů věcí. Začátek *Alenky* (celá první polovina) je zasvěcen hledání tajemství události a bezmezného dění, jež události implikují, v hloubce země, pramenech a křížících se chodbách, jež hluboko pod zemí vyhloubila zvířata a jež vystupují k povrchu, ve směsích těl, která se prostupují a existují spolu. S dalším postupem příběhu však místo pohybů hloubení a hroužení zaujímají příčné pohyby klouzání zleva doprava a zprava doleva. Zvířata hloubky jsou teď druhotná, jejich místo zaujímají *karetní figury* bez tloušťky. Bylo by tedy možné říci, že stará hloubka se rozestřela a stala se šířkou. Bezmezné dění se teď celé prostírá v této navracené šířce. Hloubka přestala být komplimentem. Hluboká jsou pouze zvířata; a to ani ta nejušlechtlejší, která jsou plochá. Události jsou jako krystaly, dějí se a rostou pouze svými okraji a na svých okrajích. To je první tajemství těch, kdo se zajímají anebo jsou leváci: nikoli pronikat do hloubky, nýbrž klouzat podél, a to tak, že stará hloubka již neznamena nic a je redukována na rub povrchu. Na druhou stranu se prochází sklouznutím, protože druhá strana je pouze obrácený směr. A není-li za závojem co k vidění, potom je vše viditelné a všechna možná věda je na straně závoje, takže stačí tento závoj sledovat dostatečně dlouho po jeho šířce a po povrchu, aby se objevil jeho rub, pravé se stalo levým a naopak. Proto nelze mluvit o Alenčiných dobrodružstvích, nýbrž o jejím dobrodružném bloudění: o tom, že vystupuje na povrch, že zamítá falešnou hloubku a zjišťuje, že všechno se děje na hranici. Z tohoto důvodu Lewis Carroll zavrhl původní název knihy „Alenčina dobrodružství pod zemí“.

Ještě více to platí o *Alence v kraji za zrcadlem*. Zde se již události ve své radikální odlišnosti od věcí vůbec nehledají v hloubce, nýbrž na povrchu, v oné nepatrné vrstvě netělesné páry, kterou vylučují těla: je to jen vrstva bez tloušťky, která je obklopuje, zrcadlo, které je odráží, šachovnice, která je srovnává do plochy. Alenka již neproniká do hloubky, osvobozuje svého netělesného dvojníka. *Od těla*

k netělesnému se přechází tak, že postupujeme po hranici a přesouváme se po povrchu. Paul Valéry je autorem velmi pronikavého postřehu: nejhlubší je kůže. Stoický objev předpokládá mnoho moudrosti a ústí do etiky. Spočívá v objevení malého děvčátka, které roste a zmenšuje se pouze svými okraji, povrchu, který se zelená a červená. Alenka ví, že události se týkají tím více těles, tím více je prořezávají a zraňují, čím více procházejí celou jejich extenzí bez hloubky. Později jsou dospělí polapeni základem, klesají do hloubky a nechápou, protože jsou příliš hlubocí. Jak je to možné, že stejné příklady, které uvádějí stoikové, inspirují i Lewise Carrolla? Strom se zelená, skalpel řeže, bitva se strhne anebo nestrhne...? Právě před stromy ztratí Alenka své jméno, Valihrach (Humpty Dumpty) mluví ke stromu, aniž si přitom všímá Alenky. Recitace ohlašují bitvy. A všude zranění, řezné rány. Jsou to ale příklady? Anebo je každá událost taková, les, bitva a zranění, a přitom tím hlubší, děje-li se *to* na povrchu, netělesně, protože pouhým prodlužováním tělesa? Historie nás učí, že dobré cesty nemají žádný základ, a geografie říká, že země je plodná jen v nepatrné povrchové vrstvě.

Toto znovuobjevení stoického mudrce nepatří jen malému děvčátku. Je sice pravda, že Lewis Carroll nemá příliš v oblibě chlapce, jsou totiž příliš hlubocí, tedy mají falešnou hloubku, falešnou moudrost a je v nich cosi ze zvířete. Nemluvně mužského pohlaví se v *Alence* mění v prase. Obecně tedy pouze malá děvčátka chápou stoicismus, mají smysl pro události a dovedou ze sebe osvobodit netělesného dvojníka. Ale někdy je i malý chlapec koktal a levák a osvojuje si smysl jakožto dvojí smysl povrchu. Carrollovu zlobu vůči chlapcům nelze přičíst nějaké hluboké ambivalenci, nýbrž spíše povrchní inverzi, což je jeden z nejvlastnějších Carrollových pojmů. V *Sylvii a Brunovi* je vynalézavost připsána chlapci, který si své hodiny výuky osvojuje všemi možnými způsoby, naruby, naopak, horem dolem, ale nikdy „od základu“. Velký román *Sylvie a Bruno* dovádí do krajnosti vývoj, který započal *Alenkou v říši divů* a pokračoval v *Kraji za zrcadlem*. Obdivuhodný závěr první části je chválou Východu, z něhož přichází vše dobré, „podstata věcí, v něž doufáme, důkaz věcí, jež jsou nám skryté“⁶. Dokonce ani barometr nestoupá a neklesá, nýbrž hýbe se

⁶ SB, 219; „the substance of things hoped for, and the existence of things not seen“.

podél, do strany a ukazuje vodorovné počasí. Natahovací strojek dokonce protahuje písničky. A Fortunatův váček, který je předveden jako Möbiův prstenec, je tvořen kapesníky, jež jsou sešity *in the wrong way* tak, že vnější povrch navazuje na povrch uvnitř: obaluje celý svět a působí, že to, co je vně, je uvnitř, a co je uvnitř, je vně.⁷ V *Sylvii a Brunovi* je technika přecházení z reality do snu a z těles do netělesného zmnožena, zcela renovována a dovedena k dokonalosti. Vždy se však díky prstenci přechází na druhou stranu pouze pohybem po povrchu a po hranici. Kontinuita vnitřku a vnějšku nahrazuje všechna patra hloubky; povrchové účinky v jedné a téže Události, která platí pro všechny události, nechávají v řeči vystupovat dění a jeho paradoxy.⁸ Jak říká Lewis Carroll v článku nazvaném *The dynamics of parti-cle*: „Hladká povrchnost je hlavním znakem řeči...“⁹

⁷ Tento popis váčku je podán na těch stránkách v díle Lewise Carrollo, které patří k nejhezčím: Lewis Carroll, *Sylvie and Bruno Concluded*, VII. kapitola.

⁸ Objev povrchu a kritika hloubky jsou konstantou moderní literatury. Inspirují dílo Robbe-Grilleta. V jiné podobě se s nimi setkáváme u Klossowského ve vztahu Robertiny pokožky a rukavice: srv. co k tomu poznamenává sám Klossowski v Doslovu k *Zákonům pohostinnosti* (*Lois de l'hospitalité*, str. 355, 344). Anebo u Michela Tourniera v knize *Pátek aneb lůno Pacifiku* (*Vendredi ou les limbes du Pacifique*, str. 58, 59): „Zvláštní zaujatost, která slepě upřednostňuje houbku na úkor povrchnosti a která chce, aby ‚povrchní‘ znamenalo nikoli ‚nesmírnou rozměrnost‘, nýbrž ‚málo hloubky‘, zatímco ‚hluboký‘ znamená naopak ‚velkou hloubku‘ a nikoli ‚slabou povrchnost‘. A cit, jako například láska se podle mě měří daleko lépe – je-li pravda, že se měří velikostí povrchu než stupněm hloubky“ (přel. Michal Pacvoň, Pavel Mervort, 2006, s. 56–58; překlad modifikován podle Deleuze). Srv. Přílohy III a IV.

⁹ „Plain superficiality is the character of a speech“ (ch. I, Definitions, 1).

3. ŘADA

O větě

Mezi událostmi-účinky a řečí, dokonce i možností řeči, je podstatný vztah: událostem je vlastní, že jsou vyjádřeny či mohou být vyjádřeny, že jsou vysloveny či přinejmenším vyslovitelné možnými větami. Ve větě je však mnoho vztahů: který z nich náleží povrchovým účinkům, událostem?

Mnoho autorů shodně rozeznává ve větě tři odlišné vztahy. První se označuje jako designace či indikace: to je vztah věty k vnějšímu stavu věcí (*datum*). Stav věcí je *individuován*, zahrnuje takové a takové těleso, směsi těles, kvality a kvantity, vztahy. Designace postupuje prostřednictvím sdružování slov se *zvláštními* obrazy, které *mají* „reprezentovat“ stav věcí. Mezi všemi těmi, jež jsou sdruženy se slovem, s tím či oním slovem ve větě, je třeba volit, vybírat ty, které odpovídají danému komplexu. Designující názor se pak vyjadřuje formou: „to je to“, „to není toto“. Zde ještě nelze klást otázku, zda sdružení slov a obrazů je původní či odvozené, nutné či arbitrární. V dané chvíli je důležité pouze to, že jistá slova ve větě, určité lingvistické částice slouží v každém případě jako prázdné formy pro výběr obrazů, tedy pro designaci každého stavu věcí; nebylo by ovšem správné chápat je jako univerzální pojmy; jsou to formální *singularia*, jež plní úlohu čistých „designantů“ anebo, jak říká Emile Benveniste, indikátorů. Takové formální indikátory jsou například „toto“, „ono“; „on“; „zde“,

„tam“; „dnes“, „včera“ atd. Indikátory či designanty jsou rovněž vlastní jména, ale ta mají zvláštní význam, protože pouze vlastní jména tvoří skutečně materiální singularity. Kritériem designace je logicky vzato pravdivost a nepravdivost. Pravda znamená, že designace je reálně naplněna stavem věcí, že indikátory jsou uskutečněné a že byl vybrán přiměřený obraz. „Pravdivý ve všech případech“ znamená, že vyplnění platí pro nekonečné množství zvláštních obrazů, které lze sdružit se slovy, aniž by bylo třeba vybírat. Nepravda znamená, že designace není vyplněna, a to buď proto, že vybrané obrazy jsou nepřiměřené, anebo že vůbec není možné vytvořit nějaký obraz, který by bylo možné sdružit se slovy.

Druhý vztah věty se často označuje jako manifestace. Jde o vztah věty k subjektu, který mluví a který se vyjadřuje. Manifestace tedy představuje výpověď ve věci přání či věr, odpovídajících dané větě. Přání a víry jsou kauzální závěry, nikoli sdružení. Přání je vnitřní kauzalita obrazu vzhledem k odpovídajícímu předmětu anebo stavu věcí; obdobně víra je očekávání předmětu či stavu věcí, nakolik má být jeho existence způsobena vnější kauzalitou. Z toho ale nevyplývá, že manifestace je vzhledem k designaci sekundární: naopak ji umožňuje a závěry tvoří systematickou jednotu, z níž se odvozuje sdružování. To velmi dobře pochopil Hume: ve sdružení příčiny a účinku předchází vztahu samému „úsudek podle vztahu“. Tuto přednost manifestace potvrzuje lingvistická analýza. Ve větě jsou „manifestanty“ jako zvláštní částice: já, ty; zítra, vždy; jinde, všude atd. A tak jako je Já privilegovaný indikátor, je rovněž základním manifestantem. A na Já nezávislejší jen ostatní manifestanty, nýbrž celá množina indikátorů, které se k němu vztahují.¹ Indikace či designace pod sebe zahrnuje individuální stavy věcí, zvláštní obrazy a singulární designátory; naproti tomu manifestátory, které vycházejí z Já, zakládají oblast *osobního*, jež je principem každé možné designace. A konečně na přechodu od designace k manifestaci dochází k posunu logických hodnot, jak je reprezentuje *cogito*: nikoli pravda a nepravda, nýbrž opravdovost a klamání. Ve slavné analýze kusu vosku Descartes nehledá to, co ve vosku zůstává (tento problém se v jeho textu vůbec neklade),

¹ Srv. teorii „shifterů“, jak ji vykládá Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, kap. 20. Oddělujeme „zítra“ od „včera“ či „dnes“, protože „zítra“ je primárně výraz víry a jeho indikativní hodnota je sekundární.

nýbrž ukazuje, jak Já, jež je manifestováno v *cogito*, zakládá soud designace, podle kterého je identifikován vosk.

Slovo význam (signifikace, *significatio*) musíme vyhradit třetí dimenzi věty: v tomto případě jde o vtaž slova k *univerzálním* či *obecným* pojmům a syntaktických vazeb k implikacím pojmu. Z hlediska významu chápeme vždy prvky věty jako „signifikující“ implikace pojmů, které mohou odkazovat k jiným větám, jež se mohou stát premisami první věty. Význam je definován tímto řádem pojmové implikace, v níž uvažovaná věta funguje jen jako moment „důkazu“ čili „demonstrování“ v nejobecnějším smyslu tohoto slova, buď jako premisa, anebo jako závěr. Lingvistické signifikanty jsou tedy v podstatném smyslu „implikuje“ a „tedy“. *Implikace* je znak, který definuje vztah mezi premisami a závěrem; „tedy“ je znak *tvrzení*, definující možnost tvrdit závěr sám na konci implikací. Mluvíme-li o důkazu v širším smyslu, chceme říci, že význam věty se vždy nachází v nepřímém postupu, jenž jí odpovídá, to jest v jejím vztahu s jinými větami, jejichž je závěrem, anebo jejichž závěr naopak umožňuje. Naproti tomu designace odkazuje k postupu přímému. Demonstraci nelze chápat v užším sylogistickém či logickém smyslu důkazu, nýbrž rovněž ve fyzickém smyslu pravděpodobností, anebo v morálním smyslu slibů a závazků, přičemž tvrzení závěru v tomto případě představuje onen okamžik, kdy je slib skutečně dodržen.² Logickou hodnotou významu či takto chápaného důkazu není pravda, jak je to patrné z hypotetického modu implikací, nýbrž *podmínka pravdy*, množina podmínek, za nichž „by byla“ věta pravdivá. Věta jakožto podmíněná nebo věta jakožto závěr může být nepravdivá, pokud aktuálně designuje neexistující stav věcí anebo není-li přímo verifikována. Signifikace nezakládá pravdu, aniž by současně umožňovala i možný omyl. Proto podmínka pravdy není v protikladu k nepravdě, nýbrž k absurditě: k tomu, co je bez významu, k tomu, co nemůže být ani pravda ani nepravda.

Otázka: je význam (signifikace) na prvním místě ve vztahu k manifestaci a designaci? Odpověď bude složitější. Je-li totiž manifestace

² Když například Brice Parain klade do protikladu denominaci (designaci) a demonstraci (význam), chápe demonstraci či důkaz tak, že zahrnuje morální smysl programu, který má být naplněn, slibu, jenž má být dodržen, možnost, která má být uskutečněna, jak je tomu v případě „důkazu lásky“ anebo ve větě „navždy tě budu milovat“. Srv. *Recherches sur la nature et des fonctions du langage*, Gallimard, Paris 1942, V. kapitola.

první vzhledem k designaci, má-li význam základu, potom pouze z velmi zvláštního hlediska. Použijeme-li klasické rozlišení, pak řekneme, že tak je tomu z hlediska *promluvy*, byť i mlčenlivé. V řádu promluvy je začátkem, a to absolutním, Já. V tomto řádu je tedy první, a to nejen ve vztahu ke každé možné designaci, kterou zakládá, nýbrž i ve vztahu k významům, které zahrnuje. Avšak – právě z této perspektivy – neplatí a nerozvíjí se pojmové významy samy pro sebe: jsou vždy mlčky předpokládány ze strany Já, které se samo prezentuje jakožto nadané bezprostředně srozumitelným významem, jenž je identický s jeho vlastní manifestací. Právě proto může Descartes klást do protikladu definici člověka jako rozumného živočicha k jeho určení jako *cogito*: první určení totiž vyžaduje explicitní rozvinutí signifikovaných pojmů (co je „živočich“, co je „rozumný“?), zatímco druhé má být srozumitelné, jakmile je vysloveno.³

Tento primát manifestace nejen ve vztahu k designaci, nýbrž i ve vztahu k signifikaci, je tedy třeba chápat v řádu „promluvy“, v němž jsou významy přirozeně implicitní. A pouze zde je Já první vzhledem k pojmům – ve vztahu ke světu a k bohu. Existuje-li však jiný řád, v němž se významy rozvíjejí a platí samy pro sebe, pak jsou primární a zakládají manifestaci. A to právě je řád *jazyka*: věta se zde nutně jeví buď jako premisa nebo jako závěr, označuje pojmy ještě předtím, než manifestuje subjekt anebo designuje nějaký stav věcí. Z tohoto hlediska jsou signifikované pojmy, jako je bůh či svět, vždy na prvním místě vzhledem k já jako manifestované osobě a vzhledem k věcem jako designovaným předmětům. Na obecné rovině Emile Benveniste ukázal, že vztah slova (či spíše jeho akustického obrazu) a pojmu je jediný nutný, a nikoli arbitrérní. Pouze vztah slova a pojmu má onu nutnost, kterou ostatní vztahy nemají, protože jsou vždy arbitrérní, pokud je zkoumáme přímo, a přestávají být arbitrérní, jen pokud je vztahujeme k prvnímu vztahu. Možnost variování konkrétních obrazů sdružených se slovem, nahrazení jednoho obrazu jiným („to není toto, je to toto“) se tedy vysvětluje pouze setrvalostí signifikovaného pojmu. Obdobně lze říci, že přání by netvořila nějaký řád požadavků a víry řád logických závěrů odlišných od pouhých mínění, jestliže by slova, jimiž se manifestují, neodkazovala primárně

³ René Descart, *Principia*, I, 10.

k pojmům a implikacím pojmů, které těmto přáním a vírám dávají význam.

Avšak předpokládaný primát signifikace před designací představuje povážlivý problém. Říkáme-li „tedy“, když určitou větu pokládáme za výsledek závěru, měníme ji na předmět tvrzení, to jest necháváme stranou premisy a tvrdíme ji nezávisle, samu o sobě. Vztahujeme ji ke stavu věcí, který designuje, nezávisle na implikacích, jež ustavují její význam. To však vyžaduje splnění dvou podmínek. Za první je třeba, aby premisy byly kladeny jako aktuálně pravdivé; takto jsme nuceni opustit řád čistých implikací, abychom je mohli vztáhnout k designovanému stavu věcí, jež předpokládáme. A za druhé: i když předpokládáme, že premisy A a B jsou pravdivé, nemůžeme odtud vyvodit příslušnou větu Z, nemůžeme ji oddělit od jejích premis a tvrdit ji nezávisle na implikaci a pro sebe, nepřipustíme-li, že je pravdivá, jsou-li pravdivé A a B: tak se ustavuje věta C, která zůstává v řádu implikace a nemůže jej opustit, protože odkazuje k větě D, jež říká, že Z je pravdivá, jsou-li pravdivé A, B a C a tak do nekonečna. Tento paradox v samém srdci logiky, jenž má zásadní význam pro celou teorii implikace a symbolického významu, je paradox, jenž je obsažen ve známém textu Lewise Carrola „What the Tortoise said to Achilles“.⁴ Stručně řečeno: jednou rukou oddělujeme závěr od premis, ale pod podmínkou, že druhou rukou vždy přidáváme jiné premisy, jejichž závěr je neoddělitelný. Což znamená, že význam nikdy není homogenní; neboli že dva znaky „implikuje“ a „tedy“ jsou vždy de facto heterogenní; neboli že implikace nikdy není s to založit designaci, pokud se nevydává za již hotovou, jednou v premisách, podruhé v závěru.

Směrem od designace k manifestaci a poté k signifikaci, ale rovněž směrem od signifikace k manifestaci a designaci se ocitáme v kruhu, jenž je kruhem věty. Otázka, zda se máme spokojit s uvedenými třemi dimenzemi, anebo zda je k nim třeba ještě připojit *čtvrtou, jež by byla dimenzí mysli*, je otázka ekonomická či strategická. To neznamená, že bychom měli zkonstruovat nějaký apriorní model, odpovídající předchozím dimenzím. Protože však model sám má být schopen fungovat

⁴ Srv. in: *Logique sans peine*, vyd. Harmann, přel. Gattegno a Coumet. Komentáře Ernesta Coumeta (str. 281–288) uvádějí bohatou literární, logickou a vědeckou bibliografii, která se týká tohoto paradoxu. Orig. vyd. Lewis Carroll, *The Game with Logic*.

zevnitř jako apriori, je třeba zavést dodatečnou dimenzi, jež na základě svého mizení by nemohla být rozpoznána ve zkušenosti zvnějšku. Tedy jde nikoli jen o to, co je *de facto*, nýbrž o to, co je *de iure*. Nicméně ve hře je rovněž otázka faktů a od té je třeba vyjít: lze smysl lokalizovat v jedné z těchto tří dimenzí, v dimenzi designace, manifestace či signifikace? Odpověď zní, že v první řadě je cosi takového nemožné, pokud jde o designaci. Designace je to, co způsobuje, že je věta pravdivá, je-li designace naplněna, a nepravdivá, je-li nevyplněna. Smysl však zjevně nemůže spočívat v tom, co činí větu pravdivou či nepravdivou, ani v dimenzi, v níž se tyto hodnoty realizují. Designace nadto může nést celou váhu věty pouze potud, pokud jsme schopni ukázat korespondenci mezi slovy a designovanými věcmi či stavy věcí: Brice Parain analyzoval paradoxy, k nimž tato hypotéza vede v řecké filosofii.⁵ Jak se například vyhnout tomu, aby vůz neprocházel ústy? Lewis Carroll se pak táže zcela přímo: jak mohou mít slova svého „respondenta“?, a co to znamená, že nějaká věc odpovídá svému jménu? A jestliže mu neodpovídají, co by potom zbývalo jiného, než arbitrárnost designací, kterým nic neodpovídá, a prázdný obsah indikátorů či formálních designantů typu „toto“ – přičemž jedno i druhé je zbaveno smyslu? Je zřejmé, že každá designace předpokládá smysl a že jsme *od počátku* zasazeni do smyslu, máme-li designovat.

Nadějnější se zdá, ztotožníme-li smysl s manifestací, protože designanty mají smysl pouze ve vztahu k Já, jež se manifestuje ve větě. Toto Já je primární, protože od něho se započíná promluva; jak říká Alenka: „Kdyby ... každý ... mluvil jen tehdy, když na něho někdo promluví, a ten druhý čekal zas na něho, až začne, to by jakživ nikdo nic neřekl...“⁶ Z toho se vyvozuje, že smysl spočívá ve vírách (či práních) toho, kdo se vyjadřuje.⁷ „Když používám nějaké slovo, říká Valihrach, znamená to, co chci, aby znamenalo, nic víc a nic méně... Otázka je, kdo je pánem, toť vše.“⁸ Viděli jsme však, že rád věr a přá-

⁵ Brice Parain, op. cit., III. kap.

⁶ AZZ, 144; „if you only spoke when you were spoken to, and the other person always waited for you to begin, you see nobody would ever say anything...“

⁷ Srv. Bertrand Russell, *Signification et vérité*, přel. Devaux, Flammarion, str. 213–224. (Bertrand Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*, čes. překl. Zkoumání o smyslu a pravdivosti, přel. Jindřich Husák, Akademia, Praha 1975.)

⁸ AZZ, 121; „When I use a word, it means just what I choose it to mean, neither more nor less... The question is who is to be master ...that's all.“

ní je založen na řádu pojmových implikací významu, a dokonce že identita Já, které mluví nebo které říká „já“, je garantována pouze setrvalostí určitých označovaných (pojem boha, světa...). Já je v řádu promluvy první a soběstačné, jen pokud zahrnuje významy, jež se samy musí rozvinout v řádu jazyka. Jestliže se tedy významy zhroutí anebo nejsou o sobě založené, potom – v situaci, kdy se bůh, svět i Já stávají nevyhraněnými postavami snu někoho neurčitěho – osobní identita mizí, jak bolestně zakouší sama Alenka. Zdá se tedy, že nakonec nezbyvá než ztotožnit smysl se signifikací.

Znovu se tak ocitáme v kruhu a vracíme se ke Carrollovu paradoxu, který ukazuje, že význam nikdy nemůže plnit svou úlohu posledního základu a předpokládá neredukovatelnou designaci. Je možné, že existuje zcela obecný důvod toho, že se význam hroutí a že vztah mezi základem a tím, co je založeno, je vztahem kruhu. Když definujeme význam jako podmínku pravdy, připisujeme mu charakter, který má společně se smyslem a který je již charakterem smyslu. Jak ale význam přejímá tento charakter, jak jej užívá? Mluvíme-li o podmínce pravdy, vystupujeme nad pravdu a nepravdu, protože nepravdivá věta má smysl či význam. Současně však tuto vyšší podmínku definujeme pouze jako možnost pravdivosti věty.⁹ Možnost, že věta je pravdivá, není nic jiného než *forma možnosti* věty samé. Existuje mnoho forem možnosti vět: logická, geometrická, algebraická, fyzikální, syntaktická...; Aristotelés definuje formu logické možnosti vztahem mezi termíny věty a „místy“, týkajícími se akcidentu, *proprium*, rodu či definice; Kant dokonce objevuje dvě nové formy možnosti, možnost transcendentální a možnost morální. Ale ať již definujeme formu jakkoli, vždy je to podivný podnik, spočívající v tom, že postupujeme od podmíněného k podmínce, abychom podmínku uchopili jako prostou možnost podmíněného. Takto vystupujeme nad základ, avšak založené je stejné, jako bylo, nezávisle na aktu, který je zakládá, aniž je jím jakkoli dotčeno: designace je takto stále vnější vzhledem k řádu, který ji podmiňuje, pravda a nepravda jsou lhostejné vůči principu, jenž definuje možnost jednoho jen tak, že je ponechává subsistovat ve vztahu k druhému. Jsme tedy neustále odkazováni

⁹ Bertrand Russell, op. cit., s. 198. Čes. překl. s. 192: „Můžeme říci, že vše, co tvrdí nějaká signifikantní věta, má určitý druh možnosti.“

od podmíněného k podmínce, ale stejně tak i od podmínky k podmíněnému. Aby se podmínka pravdy mohla tomuto nedostatku vyhnout, musela by mít nějaký vlastní moment odlišný od formy podmíněného, musela by mít *cosi nepodmíněného*, jež by bylo schopno garantovat reálnou genezi designace i ostatních dimenzí věty: tak by podmínka pravdy byla definována nikoli jako pojmová forma možnosti, nýbrž jako ideální látka či „vrstva“, to jest nikoli jako význam, nýbrž jako smysl.

Smysl je čtvrtá dimenze věty. Stoikové jej objevili spolu s událostí: smysl je to, *co věta vyjadřuje*, *cosi* netělesného na povrchu věcí, složitá a neredukovatelná entita, čistá událost, jež insistuje či subsistuje ve větě. Podruhé byl tento objev učiněn ve 14. století v Ockhamově škole (Řehoř z Rimini, Mikuláš d'Autrecourt). A po třetí jej na konci 19. století učinil velký filosof a logik Alexius Meinong.¹⁰ Tyto význačné okamžiky nejsou jistě bezdůvodné: viděli jsme, že stoický objev předpokládá převrácení platonismu; stejně tak i ockhamovská logika reaguje proti problému universálií; a Meinong proti hegelovské logice a jejím odvozeninám. Otázka zní takto: existuje *cosi*, *aliquid*, co nesplývá ani s větou či termíny věty, ani s předmětem či stavem věcí, který věta designuje, ani s prožitkem neboli mentální představou či činností toho, kdo se ve větě vyjadřuje, ani s pojmy či dokonce signifikovanými podstatami? Smysl, to, co je vyjádřeno větou, je neredukovatelný jak na individuální stavy věcí, tak i na konkrétní obrazy, osobní víry i na univerzální a obecné pojmy. Stoikové to již řekli: smysl není ani slovo, ani těleso, ani smyslová, ale ani *racionální představa*.¹¹ Je dokonce možné, že smysl je „neutrum“, lhostejný stejně vzhledem ke zvláštnímu i obecnému, k singulárnímu i univerzálnímu, k osobnímu i neosobnímu. Jeho povaha je zcela jiná. Máme tedy vzít na vědomí tuto instanci jako doplnění – anebo bychom si měli více vyjasnit to, co již máme, designaci, manifestaci a signifikaci? Polemika se vrací v každé době (André de Neufchâteau a Pierre d'Ailly proti Řehoři

¹⁰ Hubert Elie ve své znamenité knize (*Le complexe significabile*, Vrin 1936) vykládá a komentuje nauky Řehoře z Rimini a Mikuláše d'Autrecourta. Ukazuje maximální podobnost Meinongových teorií a způsob, jímž se stejná polemika reprodukuje v 19. a 14. století; nenaznačuje však stoický původ celého problému.

¹¹ Ke stoickému rozlišení netělesných věcí a racionálních představ, složených z tělesných stop, srv. E. Bréhier, op. cit., s. 16–18.

z Rimini, Brentano a Russell proti Meinongovi). Neboť snaha vynést na světlo tuto čtvrtou dimenzi věty je tak trochu jako hon na Snarka Lewise Carrolla. A možná je to dokonce tento hon sám a Snarkem je smysl. Obtížně se odpovídá těm, kteří se chtějí spokojit se slovy, obrazy a idejemi. Neboť o smyslu ani nemůžeme říci, že existuje: není ani ve věcech, ani v duchu, nemá fyzickou ani mentální existenci. Lze alespoň říci, že je užitečný a že bychom jej měli připustit kvůli jeho užitečnosti? Ani to není možné, neboť smyslu náleží jen neúčinný, nehybný a neplodný lesk. Proto jsme řekli, že *fakticky vzato* jej můžeme vyvodit pouze nepřímou, a to z kruhu, do něhož nás zaplétají běžné dimenze věty. Pouze tehdy, když tento kruh rozložíme tak, jak je to třeba učinit s Möbiovým prstencem, když jej rozložíme po jeho délce a zbavíme záhybů, objeví se dimenze smyslu sama ve své neredukovatelnosti a ve své schopnosti geneze, kterou oživuje vnitřní apriorní model věty.¹² Logika smyslu je cele inspirována empirismem: avšak pouze empirismus je schopen překročit zkušenostní dimenze viditelného, aniž by propadl do světa idejí, a na hranici prodloužené či rozvinuté zkušenosti dosáhnout, snad i vytvořit jistý přelud.

Onu vnější dimenzi nazývá Husserl *výraz* (*Ausdruck*); odlišuje se od designace, manifestace i demonstrace.¹³ Smysl je to, co je vyjádřeno. Husserl obdobně jako Meinong odhaluje živý pramen stické inspirace. Když se například táže na „vněmové noema“ nebo na „mysl vněmu“, odlišuje jej od fyzického předmětu, psychologického prožitku, mentálních představ i logických pojmů. Představuje jej jako cosi neochvějného, jako netělesný smysl bez fyzické či mentální existence, který nekoná ani konání nesnáší, jako čistý výsledek, čistý „jev“: reálný strom (designát) může hořet, může být subjektem i objektem konání, vstupovat do směsí; nikoli však noema „strom“. Pro jeden a týž designát existuje více noemat či smyslů: Večernice a Jitřenka jsou dvě noemata, to jest dva způsoby, jimiž se jeden a týž designát ukazuje ve výrazech. A když Husserl říká, že noema je

¹² Srv. komentáře Alberta Lautmanna k Möbiovu prstenci: má „pouze jednu stranu, což je podstatně vnější vlastnost, neboť abychom si to uvědomili, je třeba rozlomit prsteneček a přehnout, což předpokládá rotaci kolem vnější osy na povrchu prstence. A přesto je možné chápat tuto jednostrannost jako vlastnost čistě vnitřní...“ *Essais sur les notions de structure et d'existence en mathématiques*, Hermann, 1938, I. sv., s. 51.

¹³ Necháváme stranou zvláštní způsob, jímž Husserl ve své terminologii pracuje se slovem „signifikace“, *Bedeutung*, když jej buď ztotožňuje anebo spojuje se „smyslem“, *Sinn*.

vnímané, jak se jeví, když se ukazuje, „vnímané jako takové“ neboli jev, nelze to chápat tak, jako by šlo o nějakou smyslovou danost či kvalitu, protože naopak jde o objektivní ideální jednotu jako intencionální korelát aktu vnímání. Ve vnímání není dáno žádné noema (ani ve vzpomínce, ani v obraze), má zcela jiný statut, jenž spočívá v tom, že *neexistuje* mimo větu, která je vyjadřuje, ať už jde o vněmovou, imaginativní větu, vzpomínku či představu. Od zelené jako smyslové barvy či kvality odlišujeme „zelenání“ jako noematickou barvu či atribut. *Strom se zelená*: není právě toto smysl barvy stromu, a není *strom se stává stromem* její smysl globální? Je snad noema něco jiného než čistá událost, událost stromu (jakkoli z důvodů své terminologie se Husserl takto nevyjadřuje)? A není to, co nazývá jevem, právě povrchový účinek? Mezi noematy jednoho a téhož předmětu či různých předmětů vznikají složité vazby, analogické těm, které stoická dialektika vidí mezi událostmi. Není tedy fenomenologie přísná věda povrchových účinků?

Prozkoumejme komplexní statut smyslu čili toho, co je vyjadřováno. Na jedné straně *neexistuje* mimo větu, která jej vyjadřuje. Vyjádření *neexistuje* mimo svůj výraz. Proto nelze o smyslu říci, že existuje, nýbrž pouze to, že *insistuje* či *subsistuje*. Avšak na druhé straně jej nelze ztotožnit s větou, má zcela odlišnou „předmětovost“. Vyjadřované se v ničem nepodobá výrazu. Smysl se atribuuje, avšak není atributem věty, je atributem věci či stavu věcí. Atributem věty je predikát, například kvalitativní predikát, jako je zelená. Atribuuje se subjektu věty. Avšak atributem věci je sloveso, například „zelenat se“, neboli událost vyjádřená příslušným slovesem; a atribuuje se věci designované subjektem, anebo stavu věcí designovanému větou jako celkem. A naopak: tento logický atribut nelze ztotožnit se stavem fyzických věcí, ani s kvalitou, ani se vztahem tohoto stavu. Atribut není bytí, nekvalifikuje bytí; je to mimo-bytí (*extra-être*). Zelená označuje kvalitu, směs věcí, směs stromu a vzduchu, v níž chlorofyl koexistuje se všemi částmi listu. Naopak zelenání není nějaká kvalita ve věci, nýbrž atribut, který se vypovídá o věci a který *neexistuje* vně věty, která jej vyjadřuje, jakmile designuje nějakou věc. Vracíme se tedy znovu k začátku: smysl *neexistuje* vně věty... atd.

Není to ale kruh. Spíše koexistence dvou ploch bez tloušťky, takže v podélném směru přecházíme z jedné do druhé. A obě nelze oddělit:

smysl je vyjádřené nebo to, co lze vyjádřit ve větě, atribut je stav věci. Jednou tváří se obrací k věcem, druhou k větám. Nelze jej však ztotožnit ani s větou, která jej vyjadřuje, ani se stavem věci či kvalitou, kterou věta designuje. Je hranicí vět a věcí. Je to ono *aliquid*, jež je současně vně bytí i insiŕstencí, ono minimum bytí, jež náleží insiŕstencím.¹⁴ V tomto smyslu je „událostí“: ovšem pouze tehdy, *když nesměšujeme událost s jejím prostoročasovým uskutečněním ve stavu věci.* Neklade se tedy otázka, jaký je smysl události: událost je smysl sám. Událost náleží podstatně řeči, má podstatný vztah k řeči; avšak řeč je to, co se říká o věcech. Velmi dobře vystihl rozdíl mezi Carrollovými příběhy a klasickými pohádkami Jean Gattagno: vše, co se odehrává u Carrola, se odehrává v řeči a prochází řeči; „Carroll nevypráví příběh, nýbrž adresuje nám promluvu, a to promluvu z mnoha kusů...“¹⁵ Právě do tohoto plochého světa smyslu-události či vyjadřovatelného-atributu zasazuje Lewis Carroll celé své dílo. Z toho pak vyplývá i vztah mezi fantaskním dílem, podepsaným jménem Carroll, a matematicko-logickým dílem podepsaným jménem Dodgson. Jen obtížně bychom mohli tvrdit, jak se často stávalo, že fantaskní dílo představuje pouze sbírku pastí a nesnází, v nichž se ocitáme, jakmile nedodržujeme pravidla a zákony, jak je zformulovalo logické dílo. A to nejen proto, že mnohé pasti jsou i v díle logickém, nýbrž především proto, že rozdělení je podle našeho názoru jiné. Je totiž nápadné, že logické dílo se týká přímo významu (signifikace), implikací a závěrů a smyslem se zabývá pouze nepřímou – právě prostřednictvím paradoxů, které signifikace neřeší, anebo které dokonce plodí. Naopak fantaskní dílo se přímo týká smyslu a přímo smyslu připisuje sílu paradoxu. Což velmi odpovídá dvěma stavům smyslu, smyslu jakožto *de iure* a *de facto*, *a priori* a *a posteriori*, prvnímu, v němž nepřímou usuzujeme z kruhu věty, druhému, v němž jej ukazujeme jako takový tím, že rozevíráme kruh podél hranice mezi větami a věcmi.

¹⁴ Výrazy *insistence*, *vně-bytí* mají své protějšky jak u Meinonga, tak i u stoiků.

¹⁵ V *Logique sans peine*, předmluva, s. 19–20.

O dualitách

První velkou dualitou byla dualita příčin a účinků, tělesných věcí a netělesných událostí. Protože ale události-účinky neexistují mimo věty, které je vyjadřují, tato dualita se prodlužuje do duality věcí a vět, těles a řeči. Odtud alternativa, jež prochází celým dílem Lewise Carrolla: jíst anebo mluvit. Alternativa v *Sylvii a Brunovi* zní: „*Od všeho něco* anebo „*Něco ze Shakespeara*“¹. Na Alenčině dýchánku: jíst to, co se představuje, *anebo* představit se tomu, co se jí. Jíst, být pojídán je model konání těl, typ jejich smíšení v hloubce, jejich jednání a snášení, jejich modus koexistence jednoho v druhém. Naproti tomu mluvit je pohyb povrchu, ideálních atributů či netělesných událostí. Požaduje se cosi nadmíru obtížného: mluvit o jídle, anebo pojídat slova. Alenku, která je posedlá jídlem, napadají noční můry, v nichž pohlcuje a je pohlcována. Zjišťuje, že básně, jež slyší, pojednávají o jedlých rybách. Jak se vyhnout tomu, mluví-li někdo o jídle, mluvit o něm před tím, co má sloužit jako potrava? Odtud chyby, jichž se Alenka dopouští v přítomnosti myši. Jak si odepřít koláč, jemuž jsme byli *představeni*? A pronesená slova se mohou zvrtnout, jako by je přitahovala hloubka těles, pronásledována verbálními halucinacemi, jak je známe z oněch chorob, v nichž poruchy řeči doprovází

¹ SB, 203; „*bits of things...bits of Shakespeare*“.

ničím nespoutaná orální chování (všechno strkat do úst, sníst cokoli, skřípat zuby). „Ne, tohle jistě nejsou ta správná slova,“² říká Alenka, když shrnuje osud toho, kdo mluví o potravě. Jíst slova je pravý opak: konání těla je vyzdviženo na povrch řeči, těla vystupují, protože jsou zbavena staré hloubky, třebaže se přitom v nebezpečí ocitá všechna řeč. Poruchy jsou v tomto případě na povrchu, postupují napříč, zleva doprava. *Zadrhávání* nahradilo *chybu*, fantasmata povrchu nahradila halucinace z hloubky, sny, v nichž se prudce klouže, nahradily noční můry obtížného zahrabávání a pohlcování. Ideální, netělesné a anorektické děvčátko i ideální, zadrhávající chlapec-levák se musí zbavit svých reálných, lačných, hladových a chybných obrazů.

Avšak ani tato druhá dualita, dualita tělo-řeč, jíst-mluvit není ještě dostačující. Viděli jsme již, že pokud by smysl neexistoval vně věty, jež jej vyslovuje, byl by atributem stavu věcí, a nikoli vět. Událost sice subsistuje v řeči, avšak přihází se věcem. Věci a věty tedy nejsou ve vztahu radikální duality, nýbrž jsou na jedné a druhé straně hranice, kterou představuje smysl. Tato hranice je nesměšuje, nesjednocuje je (nelze mluvit ani o nějakém monismu, ani o dualismu), je spíše cosi jako artikulace jejich difference: tělo/řeč. Přirovnáme-li událost k páře nad loukou, je to pára, jež se vznáší právě na této hranici, nad ohybem věcí a vět. Dualita se tak zrcadlí na obou stranách, v každém z obou členů. Na straně věci jsou jednak fyzické kvality a reálné vztahy, konstituující stavy věcí; jednak pak ideální logické atributy, vyznačující netělesné události. A na straně věty jsou jména a adjektiva, *designující* stav věcí, a proti nim slovesa, *vyjadřující* události či logické atributy. Na jedné straně jedinečná vlastní jména, obecná substantiva a adjektiva, vyznačující míru, zastavení a klid, tedy přítomnosti; na druhé straně slovesa, unášející dění a reverzibilní sled událostí, jejichž přítomnost se donekonečna dělí na minulost a budoucnost. Valihrach jasně rozlišuje dva druhy slov: „Bývá s nimi těžké pořizení – nejpyšnější jsou slovesa – přídavná jména si spíš dají říct, slovesa, ta ne – ale já si s nimi přece jen umím poradit! Neproniknutelnost. Tak je to.“³ A když Valihrach vysvětluje zvláštní

² ADD (Jaroslav Císář), 18; „I’m sure those are not the right words.“

³ AZZ, 121; „They’ve temper, some of them – particulary verbs: they’re proudest – adjectives you can do anything with, but not verbs – however, I can manage the whole lot of them! Impenetrability! That’s what I say.“

slovo „neproniknutelnost“, drží se dosti zkrátka („myslím jen to, že jsme toho o té věci už dost napovídali“⁴). Ve skutečnosti ovšem „neproniknutelnost“ znamená cosi jiného. Valihrach klade proti sobě neochvějnost událostí a jednání a snášení těles, nekonzumovatelnost smyslu a požitatelnost věcí, neproniknutelnost netělesných věcí bez tloušťky proti směsím a vzájemné proniknutelnosti substancí, rezistenci povrchu proti měkkosti hloubek, stručně řečeno: proti „pýše“ sloves poddajnost substantiv a adjektiv. A neproniknutelnost znamená rovněž hranici mezi obojím – právě tak jako Valihrach, jenž sedí na úzké zdi a takto vládne oběma stranám jako neproniknutelný pán artikulace jejich difference („ale já si s nimi přece jen umím poradit“).

Ale ani to ještě není dosti. Posledním slovem duality není návrat k hypotéze z *Kratyla*. Dualita ve větě není dualita dvou druhů jmen, jmen pro zastavení a jmen pro dění, nýbrž dualita mezi dvěma dimenzemi věty samé: designace a výrazu, designace věcí a výrazu smyslu. Je tu cosi jako dvě strany zrcadla, avšak to, co je na jedné straně, se nepodobá tomu, co je na druhé straně („ostatek je docela jiná“⁵). Přejít na druhou stranu zrcadla znamená přejít od vztahu designace ke vztahu výrazu (exprese) – a to bez zastávky u prostředníků, manifestace, signifikace. Tedy dostat se do oblasti, v níž již řeč nemá žádný vztah k designovaným, nýbrž pouze k vyjádřeným věcem, to jest ke smyslu. To je poslední reorganizace duality: prochází teď uvnitř věty.

Myš vypráví, že když hrabata shledala prospěšným nabídnout korunu Vilému Dobyvateli, „arcibiskup *to* shledal prospěšným. Kachna se ptá: „*Co* shledal?“, „No přece *to*“, odsekla Myš nadurdně, „snad víš, co je *to*“. „Samozřejmě že vím, co je *to*, když *to* hledám já,“ řekla Kachna. „Bývá *to* žába nebo červ. Ale jde o *to*, co shledal arcibiskup.“⁶ Je zřejmé, že Kachna užívá a chápe *to* jako termín designující všechny možné věci, stavy věcí a kvality (indikátory). Upřesňuje,

⁴ AZZ, 121; „I mean ... that we've had enough of that subject.“

⁵ AZZ, 83; „all the rest was as different as possible“.

⁶ AKD, 20; „... the patriotic archbishop of Canterbury found it advisable“.

„Found *what*?“ said the Duck.

„Found *it*,“ the Mouse replied rather crossly: „of course you know what *it*' means.“

„I know what *it*' means well enough, when I find a thing,“ said the Duck: „it's generally a frog, or a worm. The question is, what did the archbishop find?“

že designované je to, co se jí anebo může jíst. Vše designovatelné či designované je z principu konzumovatelné, proniknutelné; Alenka jinde poznamenává, že si nedokáže představit nic jiného než potravu. Ale Myš užívala „to“ docela jiným způsobem: jako smysl předchozí věty (nabídnout korunu Vilémovi). Dvojnáčnost slova *to* je tedy uspořádána vzhledem k dualitě designace a exprese (výrazu). Dvě dimenze věty se organizují do dvou řad, jež se sbíhají teprve v nekonečnu, protože se potkávají pouze na hranici, podél které se neustále prodlužují. Jedna z těchto řad přebírá „pojídání“, zatímco druhá extrahuje podstatu „mluvení“. Proto jsme i v mnoha Carrollových básních svědky autonomní evoluce dvou simultánních dimenzí, z nichž jedna odkazuje k designovaným, vždy požitelným předmětům či těm, kdo je požívají, a druhá k vyjádřitelným smyslům či k předmětům, jež jsou nositeli řeči a smyslu, přičemž obě dimenze se sbíhají jen v esoterickém slově, v neidentifikovatelném *aliquid*. Odtud Snarkův refrén: „Šli po něm s náprstky, s péčí a chutí; / s vidličkou, s nadějí vidlí“⁷, v němž se „thimble“ a „fork“ vztahují k designovaným nástrojům, avšak „hope“ a „care“ k uvažovanému smyslu a události (mysl u Lewise Carrola se často podává jako to, co „vyžaduje péči“, jako předmět „zásadního „opatrování“). Bizarní slovo *Snark* je setrvale prodlužující se hranice, kterou současně rýsují dvě řady. A ještě příznačnější je podivuhodná Zahradníková píseň v románu *Sylvie a Bruno*. Každá sloka zmiňuje dva rodem zcela odlišné termíny, které se ukazují dvěma naprosto odlišným pohledům: „Myslel, že vidí ... Kouk se zas a zrak mu pad...“ Sloky ve svém celku rozvíjejí dvě heterogenní řady, z nichž jednu tvoří zvířata, bytosti či požívající anebo požitelné předměty, popisované podle fyzických, smyslových a znělých kvalit, zatímco druhou tvoří očividně symbolické předměty či osoby, definované logickými atributy či příbuzenskými vztahy, a tyto předměty či osoby jsou nositeli událostí, novinek, poselství či smyslu. V závěru každé sloky Zahradník líčí melancholickou alej, po níž se po obou stranách táhnou obě řady; neboť tato píseň, jak se dozvídáme, vypráví jeho vlastní příběh.

⁷ Čes. překl. s. 59. „They sought it with thimbles, they sought it with care; / They pursued it with forks and hope.“

Myslel, že vidí slonisko,
 jak hvízdá na píšťalky.
 Kouk se zas a zrak mu pad
 na psaní od manželky.
 „Tu jsem shledal,“ vzdychl slon,
 „jaký je život mělký... „⁸

Myslel, že to Albatrose
 láká svíce záře.
 Kouk se zas a hle, tu vidí
 známku z formuláře.
 „Běž radš domů,“ pravil jí,
 „než noc utone v páře.“⁹

Myslel si, že v ruce třímá
 jmenování papežem.
 Kouk se zas a na ní vidí
 kousek mýdla s jelenem.
 „Fakt tak nízký,“ hlesl maní
 v beznaději podlomen.¹⁰

⁸ SB, 41; He thought he saw an Elephant, / That practiced on a fife: / He looked again, and found it easy / A letter from his wife. / „At length I realise,“ he said, / „The bitterness of life.“

⁹ (SB, 96) He thought he saw an Albatros / That fluttered round the lamp. / He looked again, and found it was / A Penny-Postage Stamp. / „You'd best be getting home,“ he said: / „The night is very damp.“

¹⁰ He thought he saw an Argument / That proved he was the Pope: / He looked again and found it was / A Bar of Mottled Soap. / „A fact so dread,“ he faintly said, / Extinguishes all hope!“

O smyslu

Protože ale smysl nikdy není jen jedním ze dvou termínů duality, která klade proti sobě věci a věty, substantiva a slovesa, designace a výrazy, protože je rovněž hranicí, dělicí čarou či artikulací difference mezi oběma, a protože je mu vlastní neproniknutelnost, v níž se reflektuje, musí se sám rozvíjet v nové řadě paradoxů, které jsou v tomto případě vnitřní.

Paradox regresi čili nekonečného šíření. Když designuji nějakou věc, vždy předpokládám, že smysl je již pochopen, že je již zde. Jak říká Bergson, nepostupujeme od zvuků k obrazům a od obrazů ke smyslu: „od počátku“ jsme již zasazeni do smyslu. Smysl je jakoby sféra, do níž jsem již vstoupil, abych mohl provádět možné designace, a dokonce i myslet jejich podmínky. Jakmile *já* začnu mluvit, je smysl vždy již předpokládán; bez tohoto předpokladu bych nemohl zahájit řeč. Jinak řečeno, nikdy neříkám smysl toho, co říkám. A naopak: smysl toho, co říkám, mohu vždy učinit předmětem další věty, jejíž smysl neříkám. Vstupuji tedy do nekonečného regresi předpokládání. Tato regrese svědčí jak o značné bezmoci toho, kdo mluví, tak o mnohem větší moci řeči: o mé bezmoci říci smysl toho, co říkám, říci současně něco i jeho smysl, ale též o nekonečné schopnosti řeči mluvit o slovech. Stručně: máme-li nějakou větu, která designuje jistý stav věcí, můžeme vždy její smysl uchopit jako *designatum* jiné